

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1948

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α. Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"

38 - ΟΔΟΣ ΤΣΟΡΤΣΙΑ - 38

ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ὅμως, πῶς ἦρθε ξαφνικά τῆς νιότης σου τῆ χάρη
Χάρος νὰ σβῆσει, σὰν ψαλμοῦ λειτουργικὸ τροπάρι!
Πῶς εἶναι κρίματα, πὺν δὲ μπορεῖ νὰ τὰ πιστέψει
κανεῖς, νὰ τὰ συλλογιστεῖ καὶ νὰ τὰ μνημονέψει!

Ἄλλὰ κι' ἂν χάθηκε ὁ ψαλμός, πάντα ἄσβηστος ἀκόμα
κι' ἄλιωτος μένει, σὰ νὰ βγαίνει ἀπ' τὸ δικό σου στόμα!
Καὶ μὲ τ' ἀρχαῖα τὰ γράμματα καὶ μὲ τὰ νέα τὰ λόγια,
σοῦ πρέποννε δοξάσματα λαϊκὰ καὶ μοιρολόγια!

ΝΑΣΟΣ ΔΕΤΖΩΡΤΖΗΣ

ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Ὁ Ἰωάννης Συκουτρῆς ἦταν γιὰ τὸ μαθητὴ του ὁ δάσκαλος, ὁ φίλος καὶ ὁ ἄνθρωπος. Θάπρεπε νὰναι ἄρκετὸ ἂν ἔλεγα πῶς ἦταν ὁ δάσκαλος. Στὴν ἔννοια τοῦ δασκάλου, τοῦ ἀληθινοῦ καὶ γνήσιου, ὑπάρχει καὶ ὁ φίλος, ὑπάρχει κι' ὁ ἄνθρωπος. Στὴν πραγματικότητα, ὅμως, ἔγινε ὁ δάσκαλος ἐπάγγελμα, — καμιά φορά κι' ὁ φίλος, — κι' ἔτσι εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίσω ὅτι ὁ Συκουτρῆς ἦταν καὶ τὰ τρία μαζί, μ' ἄλλα λόγια δὲν εἶχε ἐπάγγελμα, ἦταν ἀπὸ τοὺς σπάνιους καὶ περίεργους ἐκείνους ἀνθρώπους πὺν δὲν σταδιοδρομοῦν, γιὰτὶ ὁ ἑαυτὸς μας, ὅταν εἶναι ὀλόκληρος σὲ καθετὶ πὺν κάνουμε, δὲν σταδιοδρομεῖ, ἀλλὰ ὑπάρχει, δίνεται, καί, ἀντὶ νὰ «προοδεύει» (στὴ συμβατικὴ ἔννοια τοῦ δρου), ἐξαντλεῖται. Ἔτσι, ὁ Ἰωάννης Συκουτρῆς δόθηκε κι' ἐξαντλήθηκε, δηλαδὴ θυσιάστηκε. Ὁ δάσκαλος, ὁ ἀληθινὸς καὶ γνήσιος, ὅσο πὺν πλούσιο κι' ἀνεξάντλητο εἶναι τὸ πνεῦμα του, τόσο πὺν εὐκόλα ἐξαντλεῖται ὡς ψυχὴ καὶ ὡς σῶμα. Γι' αὐτὸ λέω πῶς ὁ Συκουτρῆς θυσιάστηκε. Ὁ ἀληθινὸς δάσκαλος εἶναι μάρτυς. Ὁ Συκουτρῆς ἐμαρτύρησε.

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἀγάπησε. Ἄν τοῦ μαρτυρίου ἢ ἐξωτερικὴ φάση εἶναι ἡ Σταύρωση, ἢ ἐσωτερικὴ οὐσία του εἶναι ἡ Ἀγάπη. Ὁποῖος ἀγαπάει στ' ἀλήθεια, εἶναι ὡς ἓνα σημεῖο μάρτυς. Ὁ Συκουτρῆς ἀγάπησε ἀληθινὰ καὶ μὲ μιά βαθιὰ ἱστορικὴ εὐθύνη τὴ γενεὰ πὺν τάχθηκε νὰ διαπαιδαγωγῆσει, δηλαδὴ τοὺς νέους τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ τὴ νεότητα ὡς μορφή ζωῆς πέρ' ἀπὸ κάθε παροδικὸ σταθμὸ τοῦ χρόνου, ἀγάπησε βαθιὰ τὸ ἔργο του, ἀγάπησε τὴ μοῖρα τῆς γῆς του καὶ τὴν πορεία τοῦ ἔθνους του.

Ὁ ἄνθρωπος πὺν ἀγάπησε βαθιὰ, ἦταν ἐπόμενο νὰ μισηθεῖ. Ἄς ἀντιστρέψω μιά προηγούμενη φράση μου. Ἄν τοῦ μαρτυρίου ἢ ἐσωτερικὴ οὐσία εἶναι ἡ Ἀγάπη, ἢ ἐξω-

τερικὴ φάση του εἶναι ἡ Σταύρωση. Ὅλοι ὅσοι ἀγάπησαν πολὺ, — εἴτε ἓνα συγκεκριμένο πρόσωπο, εἴτε τὸ σύνολο, κάνοντάς το κι' αὐτὸ μὲ τὴν ἀγάπη τους ἀπὸ καὶ συγκεκριμένο, — βρέθηκαν σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ περιβάλλον. Ἔτσι κι' ὁ Συκουτρῆς. Τὸν ἐφθόνησαν ὅσοι εἶναι ἀνίκανοι ν' ἀγαποῦν. Τὸν ἐμίσησαν οἱ στείροι. Τὸν ἐσυκοφάντησαν οἱ ἐπαγγελματίες. Τὸν ἐσταύρωσαν οἱ μισθοφόροι. Ὁ Ἐδουάρδος Λῶρενς λέει: «Γιὰ νὰ παρατηρήσεις τὸν κόσμο, καμιά σκοπιὰ δὲν εἶναι ψηλότερη ἀπὸ ἓνα σταυρὸ». Κάτι ξέρουν οἱ μισθοφόροι. Σὲ βοηθοῦν γιὰ νὰ ἴδεις καλύτερα τὸν κόσμο. Καὶ γιὰ νὰ τὸν ἀγαπήσεις ἀκόμα περισσότερο.

Τί ζήτησε νὰ κάμει ὡς δάσκαλος ὁ Συκουτρῆς; Ζήτησε, βέβαια, νὰ διδάξει στοὺς νέους κλασικὴ φιλολογία, τὸ Ἑλληνικὸ γράμμα, τὸν Ἑλληνικὸ λόγο. Ζήτησε, ἐπίσης, νὰ συνδυάσει τὴν κλασικὴ Ἑλληνικὴ φιλολογία καὶ μὲ νεώτερα γράμματα, νεοελληνικά ἢ ξένα, μὲ τὸ νεώτερο λόγο. Ἔτσι, προσπάθησε νὰ σώσει τὸν ἀρχαῖο λόγο ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴ ἀπομόνωσή του, τὴν ἀπομόνωση πὺν κανένας ἀληθινὸς λόγος δὲν τὴν ἀνέχεται καὶ πὺν μόνο τὰ στενὰ μυαλά τῶν ἐπαγγελματιῶν δασκάλων τὴν ἐπιβάλλουν στὸ δύσμοιρο τὸ λόγο πὺν ἔπεσε στὰ χέρια τους κι' εἶχε τὴν ἀτυχία νὰ γίνει μιά βιοποριστικὴ «διδασκτεὰ ὕλη». Κι' ὁ Συκουτρῆς δὲν ἀρκέστηκε κὰν νὰ δείξει πῶς γίνεται ἡ δημιουργικὴ συναναστροφή τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ λόγου μὲ τὸ νεοελληνικὸ καὶ μὲ τὸ νεώτερο εὐρωπαϊκὸ λόγο. Ὁ Συκουτρῆς ξεπέρασε κι' αὐτὴ τὴν ἀποστολὴ τοῦ καλοῦ ὁδηγοῦ μὲς στοὺς ἀτέλειωτους δρόμους πὺν ἔχει διανύσει ὁ λόγος. Ὁ Συκουτρῆς ζήτησε ν' ἀνοίξει δρόμους μέσα στὴ συνείδηση τῶν μαθητῶν του, κάνοντας τὴ φιλολογία ἐκεῖνο πὺν ἡ ἴδια θέλει νὰναι, κάνοντάς τὴν ἀνθρωπιστικὴ παιδεία. Ὁ

Συκουτρῆς πήγε νά πλάσει ἀνθρώπους. Δέν πήγε νά τοὺς πλάσει μὲ τὸ δικό του τὸ ὑλικό, ἀλλὰ μὲ τὸ ὑλικὸ τὸ δικό τους. Στὸ σημεῖο ἀκριβῶς αὐτὸ εἶναι ποὺ κάνουν λάθος καμιά φορά καὶ τίμιοι δάσκαλοι, ποὺ μὲ τὸ μικρὸ αὐτὸ λαθάκι (σ' ἓνα σίγμα βρίσκεται ὄλη-ὄλη ἢ διαφορά) χάνουν τὴν εὐκαιρία νά εἶναι δάσκαλοι ἀληθινοί. Ζητώντας νά κάμεις τὸν ἄλλον σὰν τὸν ἑαυτὸ σου, προ-

εξοφλεῖς ἄτοπα τὴν ὑπέροχη δυνατότητα ποὺ ἔχεις: νά γίνεις, κι' ἐσύ ὁ δάσκαλος, σέ κάτι ἢ καὶ σέ πολλὰ σὰν τὸ μαθητὴ σου. Αὐτὸ λοιπὸν εἶναι κακὴ παιδεία κι' ἀπέναντι τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ σου, κι' ἀκόμα χειρότερη, βέβαια, ἀπέναντι τῶν μαθητῶν σου. Ὑπάρχει μιὰ μεγάλη ἀλήθεια στὴ φράση τοῦ Νίτσε: « Ὁ ἀνθρωπισμὸς τοῦ διδασκάλου τοῦ ἐπιβάλλει νά προφυλάσσει τοὺς μαθητὲς του ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του. » Καὶ μιὰ ἄλλη φράση τοῦ Ζαρατούστρα, δηλαδὴ τοῦ Νίτσε, λέει: « Στ' ἀλήθεια σὰς συμβουλεύω: φύγετε πέρ' ἀπὸ μένα καὶ ἀμυνθεῖτε ἐναντίον τοῦ Ζαρατούστρα... Σὰς καλῶ νά χάσετε ἐμένα καὶ νά βρεῖτε τὸν ἑαυτὸ σας. » Τὸ νά ζητάει μάλιστα ἓνας δάσκαλος ποὺ δέν εἶναι Ζαρατούστρα, καὶ ποὺ ὁ ἴδιος εἶναι μονάχα μαθητὴς ἄλλου, Πλατωνικός, Μαρξιστής, Καντιανός (ἢ οὔτε καν αὐτό, ἀλλὰ Νεοκαντιανός), τὸ νά ζητάει ἓνας τέτοιος δάσκαλος, ὅσοδήποτε τίμια κι' ἐλεύθερα ἂν ἔχει προσανατολίσει τὸν ἑαυτὸ του στὸν Πλάτωνα, στὸν Κάντ ἢ στὸν Μάρξ, νά κάμει καὶ τὸ μαθητὴ του νά γίνῃ Πλατωνικός, Καντιανός ἢ Μαρξιστής, αὐτὸ πιά δέν εἶναι παιδεία, ἀλλὰ « ὑποχρεωτικὴ στρατιωτικὴ θητεία ». Ὁ ἀνθρώπος μέσα στὸ μαθητὴ, προπάντων ὅταν ὁ μαθητὴς εἶναι ἀκόμα ἔφηβος, εἶναι κάτι πολὺ μεγάλο καὶ ἱερό, ποὺ δέν ἔχουμε τὸ δικαίωμα νά τὸ βιάζουμε νά μπεῖ σέ σχήματα ἔτοιμα. Τὸ μόνον ποὺ ἔχουμε τὸ δικαίωμα νά κάνουμε, εἶναι νά τὸ ψηλαφοῦμε προσεχτικά, νά τὸ

ἀγγίζουμε μὲ τὸ δάχτυλο τοῦ δημιουργοῦ, ὅπως μᾶς τὸ δείχνει ὁ Μιχαήλ - Ἄγγελος στὴ μεγάλη του ζωγραφικὴ σύλληψη τῆς δημιουργίας τοῦ Ἀδάμ στὴν ὄροφὴ τῆς Καπέλλα Σιξτίνα.

Ὁ Συκουτρῆς εἶναι ἀπὸ τοὺς ἐλάχιστους ἐκείνους δασκάλους ποὺ δημιούργησαν σχολή. Ἐπλασε ἐλεύθερους ἀνθρώπους ποὺ ὁ καθένας εἶναι ὁ ἑαυτὸς του καὶ ποὺ ὡς-

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ

τόσο ὄλοι κατάγονται ἀπὸ τὸν Συκουτρῆ. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ κατόρθωμα. Δέν ἀναμασοῦν τὰ λόγια τοῦ δασκάλου οἱ μαθητὲς τοῦ Συκουτρῆ, ἀλλὰ ὁ καθένας ἀνακάλυψε τὸ δικό του τὸ λόγο, τὸ λόγο τῆς δικῆς του πνευματικῆς ζωῆς. Ἡ ἀληθινὴ σχολὴ δέν εἶναι σύλλογος μηρυκαστικῶν. Ἡ ἀληθινὴ σχολὴ εἶναι κύκλος ἐλεύθερων πνευμάτων, φίλων τοῦ πνεύματος τοῦ δασκάλου, φίλων, ἂν θέλετε, προπάντων τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἀκτινοβολεῖ μὲς ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ δασκάλου, μὲς ἀπὸ τὴν καρδιά του (ὁ δάσκαλος πρέπει νάχει μάτια, πρέπει νάχει καρδιά).

Κι' ὅταν παρουσιάστηκε ὁ Συκουτρῆς, ὅταν, γύρω στὰ 1930, παρουσιάστηκε κι' ἄλλοι πλάι του ὡς δάσκαλοι, ἡ ᾠρα ἦταν ἱστορικὰ πολὺ κρίσιμη. Φοβερὰ ἦταν ἀπὸ τότε τὰ προμηνύματα. Ἐλά-

χιστοί, ὅμως, τ' ἀκούγανε. Οἱ παλαιότεροι, συνηθισμένοι στὴ μηχανικὴ σκέψη, νόμιζαν ὅτι κάθε σύμπτωμα ἀναρχίας στὴ ζωὴ μας, καὶ εἰδικώτερα στὴν ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ ζωὴ τῶν νέων γενεῶν, εἶχε ἓνα μηχανικὸ αἶτιο. Κι' ὡς τέτοιο μηχανικὸ αἶτιο ἔβλεπαν τὸν πόλεμο, τὴν ἐλλιπῆ ἐκπαίδευση στὰ χρόνια τοῦ πολέμου, τὴν ἐλευθεριότητα τῶν ἠθῶν καὶ τῆς... δημοτικῆς γλώσσας. Γιὰ ὅσους σκέπτονταν ἔτσι, τὸ γιατρικὸ ἦταν ἀπλὸ: περισσότερὴ συνοφρύωση στὸ ἀντίκρουσμα τῶν νέων, περισσότερὴ ἀπόσταση, μαστίγιο καὶ καθαρεύουσα (γιατί καὶ τὰ δυὸ τσοῦζουν καὶ παγώνουν). Ἄν οἱ παλαιότεροι ἦταν ἀνίδεοι, ἀλλὰ τουλάχιστον, μὲ τὸν

τρόπο τους, ανήσυχτοι, οι νεώτεροι — δηλαδή οι περισσότεροι ανάμεσά τους — ήταν μακάριοι, νόμιζαν πως η πρόοδος της Ιστορίας τους είχε απαλλάξει από κάθε υποχρέωση ατομικού ψυχικού μόχθου, και ότι μερικά συνθήματα, μερικές σχηματικές κοσμοθεωρίες, μερικά κλειδιά, αρκούν για ν' ανοίξουν όλες τις πόρτες και για να λύσουν όλα τα προβλήματα του κόσμου (και μάλιστα μία για πάντα). Έτσι, οι νεώτεροι, παρατώντας το δύσκολο δρόμο της έσωτερικής πνευματικής έμπειρίας που είναι πάντα ατομική, προτίμησαν να γίνουν μάζα, κι' αγκάλιασαν μαζικά τη δημοτική γλώσσα, μαζικά το σοσιαλισμό, μαζικά, δηλαδή ανεύθυνα και βάρβαρα, το καθετί. Έλάχιστοι ήταν όσοι γνώρισαν γύρω στα 1930 την όδυνηρή και γόνιμη μοναξιά και άκουσαν στην έρημο τα φοβερά, αλλά μεγάλα προμηνύματα. Και μόνο αυτοί μπορούν να ξαναπούν τα λόγια που λέει ο « Κένταυρος » του Μωρίς ντέ Γκερέν: « Τα χέρια μου γνώρισαν... τα πιό σιγανά σαλέματα του άέρα· γιατί εγώ κρατάω τα χέρια μου ψηλά μέσ στις τυφλές σιωπηλές νύχτες, για να μπορούν ν' άδράξουν τις πνοές και να βγάλουν από μέσα τους σημεία χρήσιμα για την έκλογή του δρόμου μου. » Ο Συκουτρής ήταν από τους λίγους που « άδραξαν τις πνοές » και που ένωσαν τα προμηνύματα. Ένωσε ο Συκουτρής ότι έρχονταν οι ώρες των μεγάλων ήθικων παγετώνων, της παγκόσμιας άδελφοκτονίας (όχι μονάχα εκείνης που σημειώνεται στα πεδία των μαχών, αλλά της άλλης, που διαδραματίζεται σε κάθε γωνιά της γής, ακόμα και στη γωνιά του σπιτιού μας, ακόμα και μέσα στην καρδιά μας). Ένωσε ο Συκουτρής — και μερικοί άλλοι το νιώσαμε επίσης — ότι έρχονταν οι ώρες μιās πολιτικής άδιαφορίας για ό,τι είναι ανθρώπινο. Οι ιδεολογίες άρχισαν από τότε, από τα 1930, να γίνονται άπρόσωπα, μεγάλα και φοβερά τέρατα, ταγμένα να καταπιούν τις ατομικές συνειδησεις, να καταπιούν τον ήθικό και συναισθηματικό κόσμο που μέτρο του είναι πάντα η ατομική συμπεριφορά, να καταπιούν την προσωπική ευθύνη στις φυσικές και οργανικές ποικιλίες της. Ο άνθρωπος έπρεπε, σύμφωνα με τις έπιταγές των άπάνθρωπων αυτών ιδεολογιών, να πάψει νάναι γιός του πατέρα του, άδερφός του άδερφού του, συγχωριανός του συγχωριανού του, συμπατριώτης του συμπατριώτη του, συνάνθρωπος του συνανθρώπου του, και τα πάντα έπρεπε να γίνουν άφηρημένα, άπρόσωπα (όπως στις βάρβαρες φυλές), άνθελληνικά, άντιχριστιανικά. Η ιδεολογία άπάνω από τον άνθρωπο, δηλαδή η μάζα, το άμορφο, το άφηρημένο σύνολο άπάνω από τον άνθρωπο: αυτό ήταν το σύνθημα που άρχισε να έπικρατεί. Και είδαμε που μάς πήγε το σύνθημα αυτό. Και βλέπουμε ακόμα που μάς πηγαίνει. Η πιό μεγάλη πρωτοτυπία της έποχής μας είναι ότι αναγέννησε μέσα στα πλαίσια του

πολιτισμού την προϊστορική βαρβαρότητα. Ο άδερφός κόβει τη σχέση του με τον άδερφό του ή και του κόβει το κεφάλι, αν δέν είναι όμοιδεάτης, δηλαδή αν δέν ανήκει στην ίδια ιδεολογική φυλή, στην ίδια μάζα. Ο φίλος μισεί το χτεσινό του φίλο και συμμαθητή, όχι γιατί διαψεύσθηκε ή φίλια του, αλλά γιατί έπαψε η φίλια να έχει αξία και αυτόνομο νόημα ως φίλια, και πήρε τη θέση της η μάζα. Η μάζα, ως προϊστορικό δεδομένο, άντιπροσώπευε, πριν από την οικογένεια ως ήθική ένότητα, πριν από τη φίλια, πριν από την πατρίδα, πριν από κάθε πνευματική κοινωνία, μιá φυσική πραγματικότητα. Σήμερα όμως έρχεται η μάζα ως ιδεολογική φυλή να φάει την οικογένεια, να φάει τη φίλια, να φάει την πατρίδα, να φάει τον άνθρωπο ως υπεύθυνη συνείδηση, ν' άφανίσει τους καρπούς που ώρίμασαν ύστερ' από χιλιάδων έτων ιδρώτα της καρδιάς και μόχθο του πνεύματος.

Την ώρα άκριβώς που άρχισε να έπικρατεί η τάση αυτή, άκούστηκε ο λόγος του Συκουτρής, πρόβαλε η ανθρώπινη μορφή του, σχηματίστηκε γύρω του μιá συντροφιά νέων, μιá λιτή και καθαρά ανθρώπινη συντροφιά που δέχτηκε στους κόλπους της και ανθρώπους διαφορετικών ιδεολογιών, βγήκε (λιγότερο ως φιλολογική έργασία και περισσότερο ως ήθικό κήρυγμα) το « Συμπόσιο » του Πλάτωνος, που έλπίζω ν' άποφασίσει έπιτέλους η Άκαδημία Άθηνών να το ξαναβγάλει άκέραιο, σφυρηλατήθηκαν δεσμοί φίλιας με μοναδικό κίνητρο το κοινό ήθος και την έλεύθερη πνευματική ζήτηση, έγινε μ' άλλα λόγια μιá μεγάλη προσπάθεια για να διασωθεί ο άνθρωπος μέσ στην ψυχή μερικών τουλάχιστον νέων. Για να διασωθεί, δέ χρειάστηκε να διδάξει ο Συκουτρής, αλλά και κανένας μας δέ χρειάστηκε, γύρω στα 1930, να διδάξει μιάν όρισμένη πολιτική ιδεολογία. Καμιá ιδεολογία δέ φτιάχνει άνθρώπους. Αν είχε μάλιστα ο Συκουτρής κάποια πολιτική ιδεολογία μέσα του, δέν ξέρω καν αν ήταν η σωστή, αλλά ούτε είχε σημασία αν ήταν ή όχι η σωστή, γιατί δέν τάχθηκε ο Συκουτρής, κι' ούτε έπρεπε να δοκιμάσει, να πλάσει άνθρώπους εν όνόματι οποιασδήποτε πολιτικής ιδεολογίας. Τόν άνθρωπο, τόν έλεύθερο και τόν άληθινό, τόν πλάθεις μόνο πέρα από κάθε πολιτική. Και οι άνθρωποι, άφου πλαστούν έλεύθεροι και άληθινοί, είναι τότε προορισμένοι να βρουν και μέσ στην πολιτεία το δρόμο της σωστής πολιτικής.

Έτσι, γύρω στα 1930, ο Συκουτρής και μερικοί άλλοι από μάς δοκιμάσαμε μόνο — κι' αυτό ήταν το περισσότερο που είχαμε το δικαίωμα να κάμουμε — να διασώσουμε τόν άνθρωπο μέσ στις ψυχές των νέων. Σε μερικές περιπτώσεις ή προσπάθεια μας πήρε και τη έξωτερική μορφή της οργανωμένης συνεργασίας. Με βαθιά συγκίνηση θά θυμάμαι πάντα μερικά φροντιστήρια που κά

ναμε στὴν Πανεπιστημιακὴ Λέσχη ὅλοι μαζί, ὁ Σουκουτρῆς, ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος, ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος, κι' ἐγώ. Κι' ἀνάμεσα στοὺς νέους ποὺ σὰ μαθητὲς καὶ φίλοι μᾶς περιστοιχίζαν, ἦταν καὶ δυὸ ξεχωριστοὶ ποὺ ἔλειψαν ἀκόμα πιὸ πρόωρα κι' ἀπὸ τὸν Σουκουτρῆ: ὁ Δημήτριος Καπετανάκης καὶ ὁ Γιώργος Σαραντάρης. Ὅπως καὶ κάμποσοι ἄλλοι ποὺ ξεχωρίζουν σήμερα, ἔτσι κι' ὁ Καπετανάκης κι' ὁ Σαραντάρης δὲν ἔγιναν ὁπαδοὶ μας, δὲν ἀκολούθησαν κανενός μας τὰ βήματα. Κοντὰ μας διδάχτηκαν μόνο καὶ μόνο νὰ κάνουν τὰ βήματα τὰ δικά τους στὸ δρόμο ποὺ ἦταν κι' αὐτὸς δικὸς τους. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τῆς ἀληθινῆς παιδείας. Καὶ τὸ νόημα αὐτὸ τὸ πραγματοποιοῦσε κατ' ἐξοχὴν ὁ Σουκουτρῆς.

Ἄν λίγα, ἐλάχιστα χρόνια ἄρκεσαν γιὰ νὰ πλάσει ὁ Σουκουτρῆς ἀνθρώπους, γιὰ νὰ χαρίσει στὴν Ἑλλάδα τὴν ὥρα τοῦ χάους μερικὲς συγκρατημένες συνειδήσεις ποὺ ἀπαρτίζουν ἕνα πλούσιο καὶ διαλεχτὸ κύ-

κλο, σκεφθεῖτε πόσο μεγαλύτερη θὰ ἦταν ἡ ἀπόδοση τοῦ ἔργου του ἂν ζοῦσε ἀκόμα. Τὴν παραμονὴ τοῦ παγκόσμιου ἱστορικοῦ χάους ἀποφάσισε ἡ μοίρα νὰ τὴ διαλέξει γιὰ νὰ κλείσει τὴ ζωὴ τοῦ Σουκουτρῆ. Κλείνοντάς τὴν, ἀνοίξε δρόμους ἀκόμα πιὸ δύσκολους γιὰ μᾶς τοὺς ἄλλους. Οἱ δρόμοι αὐτοὶ μέσα στὸ χάος τῆς ἐποχῆς μας ἐνώνουν σημεῖα ποὺ φαίνονται ἀπρόσιτα. Οἱ δρόμοι αὐτοὶ εἶναι στενοὶ καὶ δὲ χωροῦν ἀπάνω τους οἱ ἀνθρώποι ὡς μάζες. Μονάχα ὡς ἄτομα μὲ αὐτοσυνείδηση, ὁ ἕνας πίσω ἀπὸ τὸν ἄλλον, ἔχοντας ὁ καθένας ὀλομόναχος δεξιὰ κι' ἀριστερά τὸ γκρεμὸ καὶ τὴν ἄβυσσο ὡς μοίρα, μποροῦμε νὰ περάσουμε, κάνοντας πνευματικὰ βατοὺς τοὺς δρόμους μὲς στὸ χάος, κατανικώντας ἔτσι τὸ ἴδιο τὸ χάος ποὺ φοβᾶται τὴ δημιουργία, ποὺ φοβᾶται τὸ πνεῦμα καὶ τὴ συνείδηση. Στὴ δύσκολη αὐτὴ πορεία μᾶς παρακολουθεῖ εὐλογώντας μας ὁ Ἰωάννης Σουκουτρῆς. Ἄς μείνει γιὰ πάντα ὁδηγὸς μας, φίλος, ἀδελφός μας.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ο ΚΛΑΣΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ κλασικὴ φιλολογία εἶναι, καὶ ὡς τέχνη τοῦ λόγου καὶ ὡς ἐπιστῆμη τῆς τέχνης τοῦ λόγου, δημιουργημα τῶν Ἑλλήνων. Οἱ κλασικοὶ Ἕλληνες ἐδημιούργησαν τὴν οὐσία τῆς, τὰ ἀθάνατα ἔργα τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου, ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὡς τὸν Πλωτῖνο. Οἱ φιλόλογοι, δηλαδή οἱ Ἀλεξανδρινοὶ Ἕλληνες, ἔπλασαν πρῶτοι τὴ θεωρία, τὴν ἐπιστῆμη τῶν ἀρχαίων κειμένων. Αὐτοὶ πρῶτοι ἐσχολίασαν τὰ κείμενα. Μὲ αὐτοὺς τὸ ἀρχαῖο πνεῦμα γυρίζει καὶ ἐρμηνεύει τὸν ἑαυτό του. Εἶναι αὐτοὶ οἱ πρῶτοι μεγάλοι φιλόλογοι. Καὶ ὑπῆρξαν οἱ Ἀλεξανδρινοὶ οἱ πρῶτοι μεγάλοι ἐρμηνευταὶ τῶν κειμένων. Εἶχαν κάτι ποὺ ποτὲ δὲν κατῴρθωσαν νὰ τὸ ἔχουν οἱ νεώτεροι φιλόλογοι, εἶχαν τὸ βίωμα τῆς ἀρχαίας ζωῆς. Ὅστε καὶ ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος λόγος τῆς κλασικῆς φιλολογίας εἶναι ἑλληνικός.

Οἱ Βυζαντινοὶ ὕστερα, Ἑλληνοχριστιανοὶ αὐτοὶ τώρα, ἔγιναν πραγματικοὶ κληρονόμοι καὶ θεματοφύλακες τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν κειμένων. Ἀγάπησαν τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα, τὰ μελέτησαν, καὶ συχνὰ τὰ ἐλάτρευσαν ὡς αἰώνια εἰκονίσματα τοῦ λόγου. Μεγάλοι ἱεράρχαι εἶναι τώρα καὶ φιλόλογοι καὶ μεγάλοι διδάσκαλοι τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἀλλὰ οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν στατική, ὄχι δυναμικὴ συναστροφή μὲ τὰ κείμενα, τὰ θεάζονταν πε-

ρισσότερο παρὰ τὰ κατεργάζονταν. Οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν μνήμη, δὲν εἶχαν ὅμως τόση φαντασία καὶ αὐτενέργεια. Εἶχανε στὴ μνήμη τους τὰ κλασικὰ γράμματα, δὲν τὰ μετὰπλασαν ὅμως μὲ τὴν πνοή τους. Ἢδη οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας εἶχαν ἐγκαινιάσει αὐτὸ τὸ δρόμο, αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς συναστροφῆς μὲ τὰ κείμενα. Καὶ σ' αὐτοὺς τὰ ἀρχαῖα γράμματα εἶναι κάπως στατικά, ἂν καὶ ὑπάρχουν καὶ ἐδῶ οἱ μεγάλες ἐξαιρέσεις, ὅπως εἶναι ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης. Κατὰ τὴν Τουρκοκρατία τὰ κλασικὰ γράμματα ἦταν γιὰ τοὺς Ἕλληνες ὅ,τι καὶ τὰ κείμενα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἔγιναν δηλαδή φῶτα τοῦ Γένους. Ἦταν μεγάλα ἀξιώματα, ποὺ ὅσο χάνονταν ἡ παιδεία, τόσο περισσότερο τὰ σεβάζονταν ὁ λαὸς ὡς ἀνέσπερα ἄστρα μέσα στὸ σκοτάδι τῆς σκλαβιάς. Τὰ ὀνόματα τῶν κλασικῶν κατὰ τὴν Τουρκοκρατία ἔγιναν μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μεγάλοι, αἰώνιοι μῦθοι. Ἦταν οἱ μεγάλοι μῦθοι γιὰ τὴν παλιὰ δόξα τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀρετῆς. Ἀπὸ τὸν Μακρυγιάννη βλέπομε ἀκόμα πῶς ζῆ μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὁ μέγας αὐτὸς μῦθος γιὰ τοὺς κλασικούς. Καὶ λέει ὁ Μακρυγιάννης: «Ὅλοι οἱ προκομμένοι ἄντρες τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων, οἱ γοναῖοι ὀλης τῆς ἀνθρωπότης, ὁ Λυκούργος, ὁ Πλάτων, ὁ Σωκράτης, ὁ Ἀρι-